

ARCHAEOLOGIA BELGICA

123

H. ROSENS — D. THOMAS-GOORIECKX

MEROVINGISCHE GOUDEN SIERSCHIJF
VAN ROSMEER

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

UNE FIBULE MÉROVINGIENNE EN ORFÈVREURIE
CLOISONNÉE TROUVÉE A ROSMEER

EXAMEN DE LABORATOIRE

BRUSSEL/BRUXELLES

1970

Uittreksel uit het *Bulletin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium*
Extrait du *Bulletin de l'Institut royal du Patrimoine artistique*

XI, 1969

ARCHAEOLOGIA
BELGICA

MEROVINGISCHE GOUDEN SIERSCHIJF
VAN ROSMEER

UNE FIBULE MÉROVINGIENNE EN ORFÈVRERIE
CLOISONNÉE TROUVÉE A ROSMEER

AE05303

ARCHAEOLOGIA BELGICA

Dir. Dr. H. Roosens

Studies en verslagen uitgegeven door de
Nationale Dienst voor Opgravingen,
Jubelpark 1
1040 Brussel

Etudes et rapports édités par le
Service national des Fouilles,
Parc du Cinquantenaire 1
1040 Bruxelles

© Service national des Fouilles, Bruxelles

D/1970/0405/39

ARCHAEOLOGIA BELGICA

123

H. ROOSENS — D. THOMAS-GOORIECKX

MEROVINGISCHE GOUDEN SIERSCHIJF
VAN ROSMEER

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

UNE FIBULE MÉROVINGIENNE EN ORFÈVREURIE
CLOISONNÉE TROUVÉE A ROSMEER

EXAMEN DE LABORATOIRE

BIBLIOTHEQUE
C.R.M.S.

BIBLIOTHEEK
K.C.M.L.

BRUSSEL/BRUXELLES

1970

1. Merovingische fibula van Rosmeer. *Fibule mérovingienne de Rosmeer.*

MEROVINGISCHE GOUDEN SIERSCHIJF VAN ROSMEER

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

HELI ROOSENS

Tijdens de opzoekingen gedurende de zomer 1969 op de Merovingische begraafplaats te Rosmeer ontdekte men vijf grote graven die op een voorbehouden ruimte waren aangelegd¹. Ze waren alle van oudsher geplunderd. Een ervan, nr. 90, bevatte nog een aantal voorwerpen die buitengewoon belangrijk bleken te zijn.

De kuil was 2,90 m lang op 2,10 m breed en 2,75 m diep. Daarin tekende zich het spoor af van een houten kist : 2,30 m lang, 1,40 m breed en tenminste 1,30 m hoog; ze was aan het hoofd- en voeteinde op een dwarsbalk geplaatst. In de vulling van de kuil was aan de zuid-oostkant een grote storing zichtbaar, die tot onder de bodem van de kist reikte.

Van het geraamte, dat nog in goede bewaringstoestand verkeerde, lagen alleen de schedel en de onderbenen met de voeten op hun oorspronkelijke plaats. Het bekken was vergraven, de armen, de ruggegraat en de borstkas verspreid. De plundering moet gebeurd zijn toen de kistruimte nog bestond en het lijk nog niet volledig ontbonden was. Het rechterdeel van de thorax was in zijn geheel een veertigtal centimeter van zijn oorspronkelijke plaats verschoven.

Men mag aannemen dat de voorwerpen die gewoonlijk op bekkenhoogte liggen door de grafschenners werden meegenomen. In de storing trof men fragmenten aan van een biconische pot en van een glazen tuimelbeker met opgelegde draadversiering. Aan het voeteinde was een houten emmer geplaatst, te oordelen naar de ijzeren banden en het handvat. Op de voeten lagen een paar bronzen schoengesp en onder de knieën eveneens een paar bronzen gespen met riemtong van de kousebanden. Een ijzeren gesp met beslagplaat en een ijzeren staafje bevonden zich links van het middel. De belangrijkste voorwerpen waren evenwel met het rechter deel

¹ De opgravingen stonden onder leiding van G. De Boe, attaché bij de Nationale Dienst voor Opgravingen.

2. Merovingische fibula van Rosmeer, 1:1. *Fibule mérovingienne de Rosmeer, 1:1.*

van de thorax weggestoten. Het is mogelijk dat ze onder flarden van kledingstukken verborgen waren, anders hadden de plundersaars deze prachtige grafgiften zeker onvreemd. Men ontdekte er een 25-tal kralen, waaronder drie amethisten, een triëns en een gouden schijffibula, ondersteboven gekeerd. Het is aan deze laatste dat we hier enkele beschouwingen zullen wijden.

Ze behoort tot het type van de ronde sierschijven die met filigraan en edelstenen zijn bezet (afb. 1 en 2). De gouden sierplaat, 6,4 cm diameter, is met 8 nieten op een dunne zilveren onderplaat bevestigd, die voorzien is van een veerspeld met vanghuls, eveneens in zilver². Het speldsysteem is op de onderplaat gesoldeerd. Zo ook een ringetje op de rand, waaraan een ketting kon worden vastgemaakt (afb. 8).

De fibula is rondom afgezoomd met een filigraandraad en een verhoogde rand. Deze vormt een smalle zone, in kleine cellen onderverdeeld en waarin op fijn gewafeld goudblad vlakgeslepen granaatstenen zijn geplaatst. Het centrum vertoont een verhoogd kruis met vier gelijke armen. Op elke arm is een driehoekige cel bevestigd die twee granaatsteentjes en een donkerblauw steentje bevatte; sommige zijn uitgevallen. De kruisarmen omsluiten een ovale cel, waarin een gewelfde en gedeeltelijk vergane, doorschijnende glasmassa is gevat. Al de cellen zijn met filigraandraad afgezoomd.

² Voor het laboratoriumonderzoek door mevr. D. Thomas-Goorieckx, zie verder.

3. De achterkant van de gouden sierplaat met uitgesneden kruisvorm. *Le revers de la plaque principale en or avec cavité en forme de croix.*

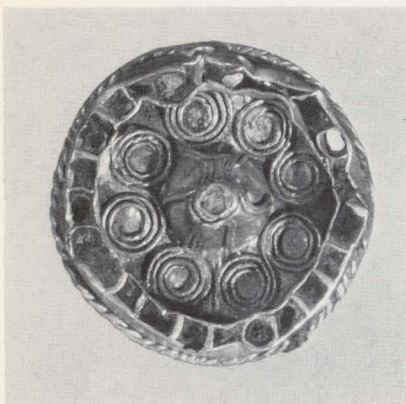

Het veld van de fibula draagt opstaand cellenwerk en filigraan. Vier rechthoekige vakjes, waarin nog een witte materie zit, zijn in het verlengde van de kruisarmen bevestigd en met deze verbonden door telkens twee ingelegde granaatsteentjes. Vervolgens zijn er vier ronde cellen, evenals de vorige op de rand van de fibula ingezet; hun vulling is verdwenen. Een kleine ronde cel, weerom leeg, en een andere, in de vorm van een maansikkel, met gekleurde glasschijfjes gevuld, sluiten hierbij aan. Ze zijn straalsgewijze naar het midden van de fibula gericht. De basis van deze cellen is effen gehouden.

In filigraan zijn verschillende motieven uitgewerkt : viermaal een vier-vlecht met daarbij telkens een driedelige wrong; viermaal ook een driehoek met lusvormige uiteinden, telkens gepaard aan een chevron met omgekrulde punten. Dit laatste motief is ook tussen de armen van het kruis geplaatst met de basis naar een andere chevron die schuin tegen de centrale cel opstaat; deze laatste is in effen gouddraad gevormd. Tussen de verschillende motieven en voornamelijk op de tussenzone van de fibula zijn een aantal kringetjes in enkelvoudige filigraandraad aangebracht. Al de andere draden zijn dubbel of zelfs drievoudig (afb. 10).

De versiering is opvallend symmetrisch gehouden, uitgaande van een centrale, ovale steen. De vier armen van het kruis zijn sterk beklemtoond. Al de sierelementen komen in viervoud voor; de filigraanmotieven en de lunulacomposities zijn daarenboven ook in diagonaal geplaatst.

De keerzijde van de fibula liet ook een merkwaardige vaststelling toe. Bij het verwijderen van de zilveren onderplaat in het laboratorium kwam een

4. Fibula van Engelmanshoven, 2:1. Tongeren, Gallo-Romeins Museum. *Fibule d'Engelmanshoven, 2:1. Tongres, Musée gallo-romain.*

uitgesneden kruisvorm in de gouden sierplaat te voorschijn (afb. 3). De ruimte, gevormd door de langs de voorzijde opstaande zijwanden van het kruis, was met een vaste stof gevuld. Dit materiaal, dat enigszins verschrompeld was, kan niet gediend hebben ter versteviging van de holte; de zijwanden zijn sterk genoeg op zichzelf.

Deze gouden sierschijf is een werk van buitengewone kwaliteit. De studie van de ornamenten brengt ons bij enkele andere fibulae die eveneens tot de meesterwerken van de vroeg-middeleeuwse goudsmiddekunst behoren. Toch gaat de verwantschap telkens maar tot een zekere hoogte op.

De aanwending van ingelegde steentjes in een smalle band komt ook voor op de fibula van Wittislingen die evenwel nog groter is — 8 cm diameter — dan die van Rosmeer³. Het motief van Wittislingen is een kruis dat heel het veld overdekt en langs de rand uitloopt in tegengestelde dierkoppen. Te Rosmeer gaat het alleen om een verhoogde randzone. Een kleine, gouden fibula van Engelmanshoven (in het museum te Tongeren) heeft eveneens zulke opgezette rand (afb. 4).

Enger is de decoratieve gelijkenis met een sierschijf van Baslieux (Meurthe-et-Moselle) (afb. 5)⁴. Overeenstemmende motieven zijn de wrong en de viervlecht die hier de vorm van een swastika heeft aangenomen. De combinatie van een rechthoekige met kleine ronde cel is eveneens verwant, al is de lunula hiervan losgemaakt en op het gewelfd middenveld geplaatst.

³ J. WERNER, *Das alamannische Fürstengrab von Wittislingen*, München, 1950, bl. 23-25 en pl. 5, 3.

⁴ Ik dank de heer R. Joffroy, hoofdconservator van het Musée des Antiquités nationales, Saint-Germain-en-Laye, voor de toelating deze in zijn museum bewaarde fibula hier af te beelden. Mej. C. Metzger, assistente aan voornoemd museum, bezorgde mij de foto. De heer P. Périn (Charleville) was mij zeer behulpzaam bij het opsporen en identificeren van dit stuk.

Ook is de filigraanstaaf enkelvoudig, dubbel en drievoudig. De diagonaalstand van de motieven is goed symmetrisch, al zijn er op de buitenzone maar zes eenheden in cellenwerk — waaronder de drie vogels — en zes in filigraan, in plaats van acht van elk op het stuk van Rosmeer. De technische uitvoering is zeer verzorgd.

Van iets mindere kwaliteit is een fibula van Kobern (Rijnland) (afb. 6) ⁵. Als gelijkend element treft op de eerste plaats de ovale cel met gegraveerde steen. Onder de filigraanmotieven, diagonaal opgesteld, komt de chevron voor waarvan de top meer is afgerond. De swastika herinnert aan de fibula van Baslieux en aan de viervlecht van Rosmeer ⁶.

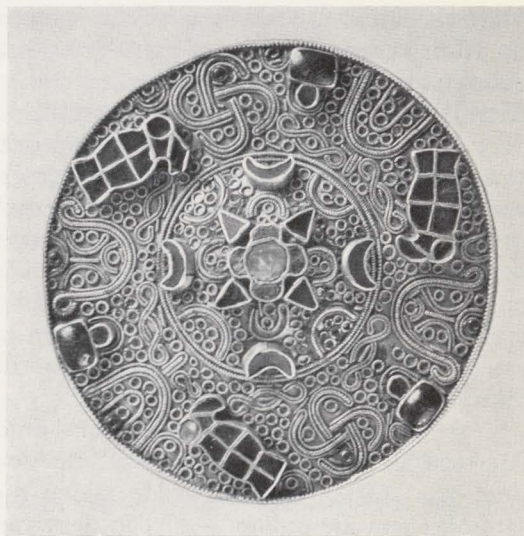
Alhoewel de technische verwantschap met het Franse stuk bijzonder opvalt, is er te weinig vergelijkingsmateriaal om deze fibula als stijlkenmerkend voor een bepaald gebied te beschouwen. Men kan ook nauwelijks verwachten dat sieraden van zulke kwaliteit door een goudsmid in verschillende kopieën zouden vervaardigd zijn. Er is dus weinig kans om een gegeven werkplaats op het spoor te komen.

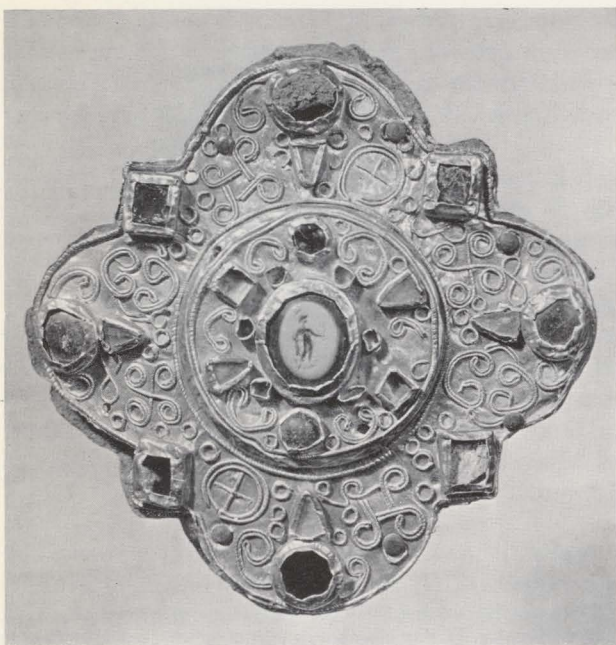
⁵ F. RADEMACHER, *Fränkische Goldscheibefibeln aus dem Rheinischen Landesmuseum in Bonn*, München, 1940, bl. 63-64 en pl. 1. Ik dank de heren Prof. Dr. H. von Petrikovits, directeur van het Rheinisches Landesmuseum, Bonn, en Dr. D. Wortmann voor de foto en de toelating tot publikatie.

⁶ W. Winkelman, Münster, heeft onze aandacht gevestigd op een gouden beslagplaat van Beckum, die eveneens met een viervlecht, een driedigige wrong en een driehoek met lusvormige uiteinden, alles in twee- en drievoudige filigraandraad is versierd (W. WINKELMAN, *Das Fürstengrab von Beckum*, Oelde, 1962, afb. 3).

5. Fibula van Baslieux, 1:1. Saint-Germain-en-Laye, Musée des Antiquités nationales. *Fibule de Baslieux*, 1:1. Saint-Germain-en-Laye, Musée des Antiquités nationales.

(Copyright Musée Ant. Nat.,
Saint-Germain-en-Laye)

6. Fibula van Kobern, 1:1. Bonn, Rheinisches Landesmuseum. *Fibule de Kobern, 1:1. Bonn, Rheinisches Landesmuseum.*

(Copyright Rheinisches Landesmuseum, Bonn)

Een andere vraag is of aan deze sierschijf, wegens de uitgesproken symboliek van het kruisteken, een christelijke betekenis mag toegekend worden. Dit lijkt ons wel het geval te zijn. Onze eerste mening werd nog bevestigd door de vaststellingen die in het laboratorium werden gedaan bij de reiniging van de fibula. Toen de zilveren onderplaat verwijderd was, bleek aan het verhoogde kruis van de voorkant ook een uitgesneden kruisvorm in de gouden sierplaat te beantwoorden, zodat daar een ruimte was geschapen die dan nog met een bepaald materiaal was opgevuld. Een utilitaire verklaring voor de opbouw van de fibula geeft dit materiaal en ook die ruimte niet. Men had evengoed de gouden plaat intact kunnen laten en daarop, langs de voorkant, een kruisornament bevestigen. Er lag dus wel een bijzondere bedoeling vooraan met deze bewerking.

De betekenis hiervan wordt ons duidelijker wanneer men aan andere Merovingische voorwerpen denkt. Op de eerste plaats aan de bullae, zoals deze van Aarlen die aan beide zijden met een kruisteken is versierd ⁷. In sommige van die bullae — niet in deze van Aarlen vermits ze platgedrukt en

sterk beschadigd was — heeft men meestal plantaardige resten, ook hars en wierook, gevonden, die de betekenis van amuletten hebben en als boven-natuurlijke heilmiddelen van bedevaartsoorden of gewijde plaatsen werden meegebracht ⁸. Ook in sommige gordelgespen uit been of brons is een ruimte uitgespaard waarin eveneens zulke magisch-religieuze middelen werden bewaard ⁹. De verklaring van de kruisholte met vulling bij de fibula van Rosmeer ligt in dezelfde lijn. Zij mag dus met alle reden als een christelijk sieraad beschouwd worden, evengoed als de gouden sierschijf van Wittislingen waarvan de bronzen onderplaat met een ingegrift kruis is versierd ¹⁰.

Over de hoge sociale rang waartoe de dame van Rosmeer behoorde, moet hier niet worden uitgeweid. Wel kan over de chronologie van het graf nog iets worden gezegd. Deze is nauwkeurig bepaald door de triëns die door Werner en Lafaurie rond 610-620 is gedateerd ¹¹.

UNE FIBULE MÉROVINGIENNE EN ORFÈVRES CLOISONNÉE TROUVÉE A ROSMEER

EXAMEN DE LABORATOIRE

DENISE THOMAS-GOORIECKX

La fibule mérovingienne de Rosmeer décrite et étudiée ci-dessus au point de vue stylistique et archéologique appartient au type de fibule circulaire en or cloisonné et filigrané (fig. 2). Le revers est constitué d'une plaque d'argent.

Il est utile de reprendre le détail des divers éléments constitutifs de la fibule pour en établir les étapes de fabrication.

La face décorée en or comprend d'abord une plaque circulaire de 64 mm de diamètre et de 0,2 mm d'épaisseur découpée dans une feuille d'or au titre de 18 carats. Parmi les méthodes dont nous disposons, seul le test à la pierre de touche a été possible sur ce bijou afin d'estimer la composition de l'alliage qui correspond donc à environ 85% d'or fin.

⁷ H. ROSENS en J. ALENUS-LECERF, *Sépultures mérovingiennes au « Vieux Cimetière » d'Arion* (*Archaeologia Belgica*, 88), Brussel, 1965, bl. 120-121.

⁸ WERNER, *op. cit.*, bl. 38-52.

⁹ R. MOOSBRUGGER-LEU, *Die frühmittelalterlichen Gürtelbeschläge der Schweiz*, Basel, 1967, bl. 148.

¹⁰ WERNER, *op. cit.*, pl. 6, 1b.

¹¹ Ik dank de heren Professoren J. Werner (München) en J. Lafaurie (Parijs) voor deze inlichting.

Le cloisonné

Sur le pourtour de cette plaque est soudé un rempart surélevé formé de cloisons destinées à recevoir des pierreries. L'épaisseur des parois de ces cloisons est la même que celle de la plaque circulaire. Trente-deux petites cloisons en forme de sections de couronne, interrompues par quatre grandes sertissures rectangulaires placées à 90 degrés et par quatre grandes sertissures circulaires disposées en bissectrice de l'angle formé par ces dernières, composent ce rempart. Il semblerait que cet ensemble ait été préparé indépendamment, puis fixé sur la fibule par soudure à l'or.

D'autre part, le centre de la fibule est formé des quatre branches d'une croix qui se rejoignent autour d'une sertissure ovale; cet ensemble forme également un élément indépendant fixé par soudure à l'or. Cet élément est plus proéminent que les autres décors. Pour les besoins du traitement, il a été nécessaire de démonter la plaque en argent du revers de la fibule; ce démontage a donné accès de ce fait au revers de la plaque principale en or (fig. 3). On a observé à cette occasion que cette plaque avait été découpée et travaillée par soudure d'une petite bande verticale qui ménage une cavité en forme de croix correspondant exactement à l'élément proéminent central de la face.

Le travail de cloisonné s'est poursuivi par l'adjonction de deux petites cloisons rectangulaires dans le prolongement de chacune des quatre branches de l'élément central, formant une barrette de jointure entre cet élément et les sertissures rectangulaires du pourtour. Enfin, le dernier apport cloisonné est constitué par les quatre petits croissants munis d'une toute petite sertissure cylindrique appliquée contre les bâtes circulaires.

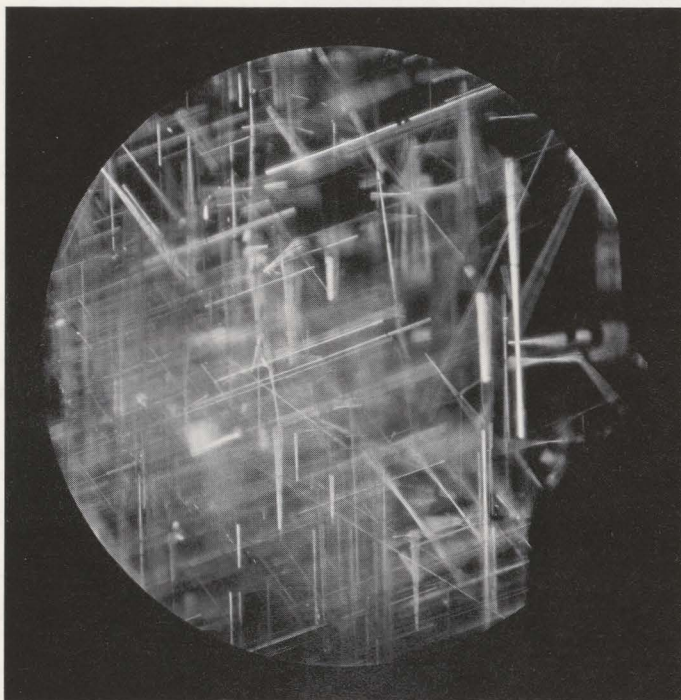
Les pierres

L'examen des pierreries qui rehaussent l'ornementation de la fibule a été réalisé par microscopie, essais de dureté, microchimie, et par fluorescence et diffraction des rayons X.

Les plaquettes rouges, au nombre de quarante-huit (trente-deux sur le pourtour, huit aux bases des quatre triangles formant les branches de la croix centrale et huit aux barrettes qui joignent ce motif central au pourtour) sont transparentes, isotopes, à cassure conchoïdale; leurs dimensions sont d'environ 2,6 à 2,8 mm \times 3,5 à 3,8 mm et 1,0 mm d'épaisseur. La plupart d'entre elles montrent en quantité variable des inclusions d'oxyde de titane sous forme de rutile aciculaire, soulignant la structure du minéral rouge (fig. 7). Il s'agit de grenats. La présence en grande quantité d'aiguilles de rutile serait caractéristique du pyrope que l'on trouve en Bohême¹². Cette observation est inté-

¹² Nous devons ces informations à M. Duyk, spécialiste gemmologue. Nous le remercions d'avoir bien voulu nous consacrer un temps précieux et de nous avoir documentés sur la pratique des méthodes d'identification.

ressante car, selon l'éminent spécialiste de l'orfèvrerie mérovingienne Edouard Salin, il serait peu probable que les gisements d'Europe, en particulier de Bohême où abonde le grenat pyrope, aient été exploités à l'époque mérovingienne, le pyrope de cette provenance étant trop petit pour être taillé en plaquettes ¹³. Se basant sur les publications de Warmington ¹⁴ et de Hertha Rupp ¹⁵, Edouard Salin signale que la variété la plus répandue est le grenat

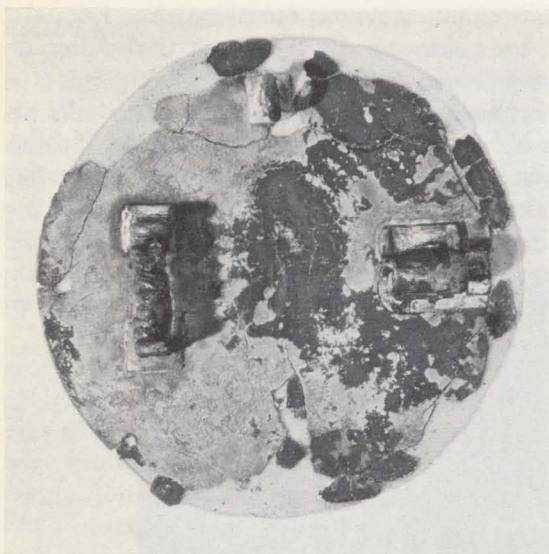
7. Microphotographie 40 × d'inclusions d'aiguilles de rutile dans un grenat. *Microfotografie 40 × van insluitingen van rutielnaalden in een granaatsteentje.*

almandin désigné par Pline sous le nom de *Carbunculus alabandicus* qui se rencontre surtout à Alabanda en Carie et à Ceylan. Il y aurait sans doute intérêt à contrôler l'origine d'un grand nombre de ces pierreries.

¹³ E. SALIN, *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire*, 3e partie, *Les techniques*, Paris, 1957, p. 223.

¹⁴ WARMINGTON, *The Commerce Between the Roman Empire and India*, Cambridge, 1928, p. 352.

¹⁵ H. RUPP, *Die Herkunft der Zelleneinlage und Almandin-Scheibefibeln im Rheinland (Rheinische Forschungen zur Vorgeschichte, II)*, Bonn, 1937, p. 12.

8. La plaque arrière en argent avec les dispositifs d'attache de la fibule. *De zilveren onderplaat van de fibula, met het bevestigingssysteem.*

Les pierres bleu foncé, formant le sommet des quatre triangles des branches de la croix, sont transparentes, isotropes et ne présentent pas d'altération. La présence d'une grosse bulle gazeuse dans l'une d'elles indique un verre.

Les lunules ou croissants bleu clair et jaune sont des verres colorés, caractérisés par leur isotropie et la présence de bulles gazeuses.

La pierre ovale blanc laiteux du centre est également un verre; elle est translucide, altérée superficiellement en cupules irisées, sa dureté est inférieure à celle du quartz. La présence de bulles allongées exclut l'opale.

Les quatre grandes sertissures rectangulaires contiennent encore une masse blanchâtre caverneuse avec nombreuses irisations ayant l'aspect de la nacre. Les analyses révèlent la présence de plomb à l'état de carbonate, d'étain et de silice comme éléments principaux. La fusion d'un peu de matière donne un verre de couleur vert clair probablement coloré au fer. L'altération profonde de la matière ne permet pas de préciser s'il s'agissait à l'origine d'un verre transparent ou d'un émail opaque.

Le scellement des pierres

Les grenats sont placés sur des paillons, c'est-à-dire de minces feuilles métalliques gaufrées par estampage qui se placent sur une petite épaisseur de ciment au fond des sertissures. On voit tout de suite l'utilité de ces petits éléments qui, à travers la plaquette transparente, réfléchissent la lumière pour donner plus d'éclat à la pierre. Les paillons analysés ici sont en argent

doré; ils sont extrêmement altérés. Ils portent un gaufrage du type représenté à la figure 9a, c'est-à-dire un fin quadrillé de quatre cases sur quatre entouré par une bande plus épaisse ¹⁶.

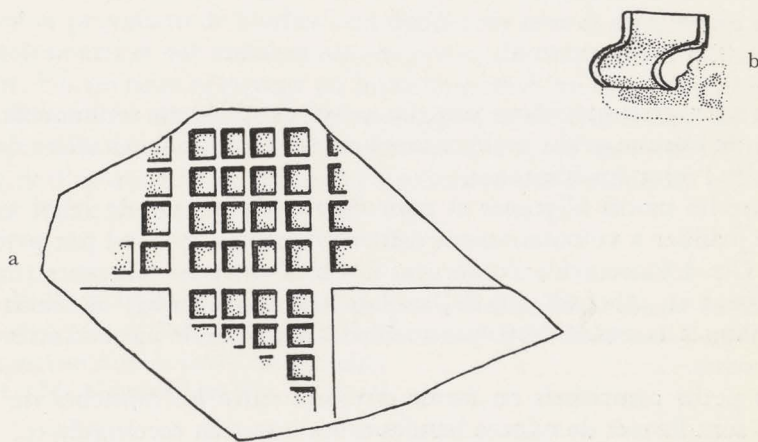
Les grandes sertissures rectangulaires portaient également des paillons sur un ciment blanc à base de carbonates de sodium et de calcium. Ces paillons sont estampés avec la même matrice que celle des paillons existant sous les grenats. Ils se différencient pourtant par le fait qu'ils n'ont pas été dorés; la couleur verte de la pierre exigeait sans doute une surface réfléchissante de couleur plus froide. La présence de ces paillons signifie sans nul doute que la matière sertie était un verre transparent et non un émail opaque, problème resté en suspens à l'examen des pierres.

Les filigranes

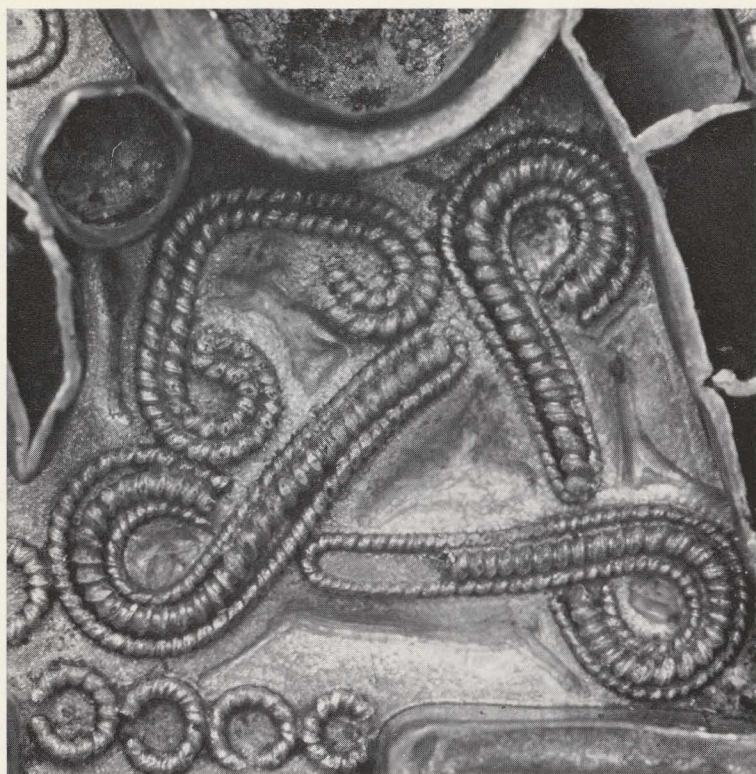
Les filigranes sont faits au moyen de fils d'or et si l'on s'en réfère à la classification adoptée par Rademacher ¹⁷ qui distingue trois catégories, ceux qui ornent la fibule de Rosmeer sont de deux types. D'abord le type perlé ou filigrane vrai, à échancrure droite, disposé sur le contour de la fibule et autour de la sertissure ovale du centre; ensuite, dans les espaces entre les cloisons, des filigranes qui semblent être plutôt obtenus par torsion.

¹⁶ SALIN, *Les techniques*, p. 242 reproduit des types de paillons observés par le Professeur Fremersdorf sur des bijoux du VIIe siècle.

¹⁷ RADEMACHER, *op. cit.*, p. 18 et sv.

9. a) Schéma de l'estampage des paillons; b) schéma du porte-épingle. a) *Schema van de stempelindruk van het gewafeld zilverblad*; b) *schema van de vanghuls*.

10. Détail des filigranes et du travail de défoncement de la plaque principale. *Detail van het filigraan met indeukingen in de sierplaat.*

Les plus gros spécimens sont en outre entaillés au sommet de chaque spire ou de chaque grain perlé, suivant une technique particulière qui vise à augmenter l'éclat des filigranes.

Entre les motifs filigranés et pour donner davantage de relief à ces derniers, le joaillier a volontairement défoncé la plaque de fond par petits coups d'outil. Ces défoncements s'observent fort bien entre les filigranes (fig. 10) et apparaissent en relief au dos de la plaque principale (fig. 3). Nous n'avons encore jamais constaté cette particularité sur aucune pièce d'orfèvrerie de cette époque.

Les petits contreforts en forme d'œilletons entre les branches de la croix (fig. 11) sont formés de minces bandes unies à section rectangulaire.

Tous ces motifs sont soudés à l'or sur la plaque principale, soit à fil unique, soit par arrangement de deux ou de trois fils parallèles (fig. 10). Cette même technique, qui réunit les filigranes en fils simples, doubles et triples

dans un décor identique, s'observe notamment sur la fibule de Baslieux (fig. 5) et sur une paire de fibules aviformes d'Envermeu appartenant au Musée départemental des Antiquités de Seine-Maritime à Rouen ¹⁸.

Le dispositif d'attache

Les analyses ont confirmé que la plaque arrière était en argent ainsi que les petits rivets qui la maintenaient contre l'avant de la fibule; elle a une épaisseur de 0,3 mm. Les rivets avaient été placés dans huit des sertissures, sous les pierres. Le porte-épingle, la charnière et l'anneau qui servait à suspendre le bijou sont en argent; ils étaient soudés à l'origine mais ont été séparés de la pièce par la corrosion.

Les traces de soudure ont permis la remise en place exacte de ces éléments après le traitement (fig. 8). Le porte-épingle est du type fermé représenté à la figure 9b et est donc différent des trois types de porte-épingle décrits par Rademacher ¹⁹. L'épingle elle-même était en fer, comme en témoignent les quelques restes d'oxydes ferriques.

La matière séchée dans le petit boîtier intérieur en forme de croix est un mélange d'argile blanche contenant quelques grains de couleur rougeâtre et d'une matière organique qui a été décelée par analyse. L'analyse par spectrométrie infra-rouge, confirmée par la chromatographie en couche mince, permet de conclure à la présence de cire d'abeille. Il est donc certain que cette matière a été introduite intentionnellement dans la cavité, mais il est peu probable qu'elle ait eu un but utilitaire, puisque l'argile en séchant se contracte et se fendille.

La fibule, à son arrivée au laboratoire, avait un aspect inhabituel pour un objet en or provenant de fouilles : un dépôt noir gras et mat, dû au contact avec du bois pourri et des matières organiques en décomposition, la recouvrait totalement. Un premier nettoyage au benzène permit un dégagement notable mais insuffisant. Un nettoyage à l'ammoniaque et au cyanure de potassium, suivi de plusieurs lavages activés aux ultra-sons, a remis en évidence toute la splendeur de l'or et toute la recherche décorative des techniques et des jeux de coloris.

Examens : Mme D. Thomas-Goorieckx (examen général), MM. Pierrik de Henau et Luc Maes (pierreries), Mme Masschelein-Kleiner et MM. Luc Maes et Jozef Vynckier (matière incluse dans la cavité de la croix).

Traitement : M. Maurice Van Pée.

¹⁸ *L'or des Vikings. Exposition du Musée des Antiquités nationales de Suède. Bordeaux, Musée d'Aquitaine*, (Bordeaux), 1969, p. 272-273, pl. III.

¹⁹ RADEMACHER, *op. cit.*, p. 26.

UNE FIBULE MÉROVINGIENNE EN ORFÈVREURIE CLOISONNÉE TROUVÉE A ROSMEER

Etude archéologique

Une fibule de qualité exceptionnelle a été découverte en 1969 dans la tombe n° 90 du cimetière mérovingien de Rosmeer. Elle avait échappé aux pillleurs avec quelques pièces de moindre importance, entre autres les perles d'un collier et un triëns.

La fibule, de type circulaire, est ornée de filigranes et de pierreries. On en trouvera une description détaillée, en français, dans la partie de l'article consacrée à l'examen de laboratoire.

Cette fibule compte parmi les plus belles du haut moyen âge que l'on ait découvertes jusqu'à présent. Aucune de celles auxquelles on peut la comparer ne présente à la fois les mêmes éléments de décor, mais plusieurs s'en rapprochent sur l'un ou l'autre point : ainsi les fibules de Wittislingen et de Engelmanshoven, ornées d'un même ruban de cloisonné; les fibules de Baslieux et de Kobern, de même que l'applique de Beckum, qui présentent les mêmes motifs filigranés, la fibule de Kobern offrant en outre une même sertissure centrale de forme ovale.

S'il est difficile de préciser l'origine de la fibule de Rosmeer, sa date est par contre bien établie grâce à la présence, dans la même tombe, d'un triëns frappé vers 610-620.

La signification chrétienne de la fibule, suggérée par le motif principal en forme de croix, s'est vue confirmée par la présence certainement intentionnelle, au revers de la plaque en or, d'une cavité cruciforme remplie d'une matière séchée. La fibule de Rosmeer traduit à cet égard le même esprit que certaines bullae et boucles de ceinture de la même époque contenant des matières à signification magico-religieuse.

MEROVINGISCHE GOUDEN SIERSCHIJF VAN ROSMEER

Laboratoriumonderzoek

De fibula is met filigraan en edelstenen bezet en draagt opstaand cellenwerk dat met goud aan de plaat is vastgesoldeerd. Tijdens de demontage stelde men vast dat in het centrum van de bovenplaat een kruisvorm was uitgesneden waaraan bandjes waren vastgesoldeerd, zodat een uitgehold en van boven gezien verhoogd kruis met vier gelijke armen werd bekomen.

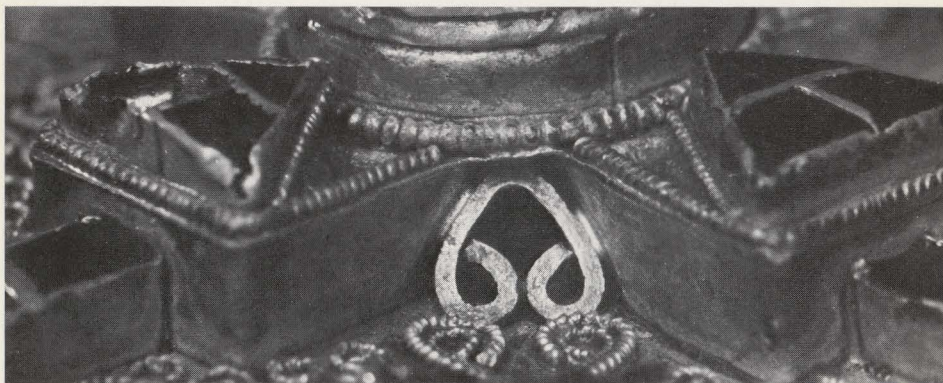
De stenen werden geïdentificeerd door microscopie, hardheidsonderzoek, microchemie, Röntgen-fluorescentie en -diffractie. De rode stenen zijn granaten, die uit Bohemen zouden afkomstig zijn, terwijl al de andere gekleurd glas zijn. De stenen in cellen gevat zijn geplaatst op fijn gewafeld metaalblad om hen zo meer te doen schitteren, de ene op verguld zilver, de andere op zilverblad.

Er zijn twee soorten filigraandraad : geparelde en gedraaide, soms komen er inkepingen op voor. Het filigraan bestaat uit een enkelvoudige draad of uit 2 of 3 parallelle draden. Om de filigraanmotieven meer reliëf te geven werd er tussenin de bovenplaat ingedrukt met een werktuig.

De onderplaat is in zilver, zoals ook het speldenbakje, het scharnietje en het ringetje; de speld was in ijzer.

De gedroogde materie, gevonden in de kruisvormige holte, is een mengsel van witte klei en een organische stof, geïdentificeerd als bijenwas. Het is dus zeker dat de vulling opzettelijk en weinig waarschijnlijk met een utilitair doel werd aangebracht.

De fibula was bedekt met een zwarte vette afzetting die verwijderd werd met ammoniak en cyaankali, gevolgd door verschillende ultrasonisch geactiveerde spoelingen.

11. Détail d'un des petits contreforts entre les branches de la croix. *Detail van een schuinopstaande chevron tussen de kruisarmen.*